

“Küreselleşme” ve “İlkel Birikim”in “Sürekli” Süreci: Çok Taraflı Yatırım Anlaşması-Mai Örneği^(*)

“Globalization” and the “Permanent” Process of “Primitive Accumulation”: The Example of the Mai, The Multilateral Agreement on Investment

Prof. Dr. Claudia von WERLHOF^(**)

Çev.: Arş. Gör. Rıdvan TÜRK^(***)

GİRİŞ

1985’te, Amerikan Sosyoloji Derneği’nin [ASD] Washington’daki yıllık toplantısında, Immanuel Wallerstein’in davetlisi olarak, “Köylüler ve Ev Kadınları Kapitalist Dünya Sistemi’nde Neden Ortadan Kaybolmaz?”¹ konusu üzerindeki tezlerimi sunma imkânı buldum. Birkaç yıl sonra, aynı başlıklı bir makalede, ASD’deki sunumun temel tezlerini tüm birikim süreci için, ilkel birikim olarak adlandırılan süreçlerin sürekliliğiyle bağlantılı olarak ele aldım². Bu armağan sayısındaki yazımda konuya geri dönmekten memnuniyet duyuyorum; fakat onu yeni bir bağlam içinde, küreselleşme tartışması bağlamında ele alacağım. Böylelikle süreç tam bir daire görünümüne kavuşmaktadır: yet-

^(*) Hakem denetiminden geçmiştir.

Çevirinin geliş tarihi: 27.03.2023 - Çevirinin kabul tarihi: 05.11.2023.

Makale, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Doktora Programında Prof. Dr. Mehmet Tefik Özcan tarafından yürütülen “Modern Toplum ve Hukuk Devleti” doktora dersi için çevrilmiş, yazarın izni ile yayınlanmıştır. Telif hakkı Claudia von Werlhof’a aittir © 2000.

^(**) Prof. Dr., Innsbruck Üniversitesi, Siyaset Bilimi Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Sosyoloji Fakültesi. Makalenin özgün atfı bilgisi: Claudia von Werlhof, “Globalization” and the “Permanent” Process of “Primitive Accumulation”: The Example of the MAI, the Multilateral Agreement on Investment”, (Trans. by Ursula Marianne Ernst), *Journal of World-Systems Research*, Vol. 6, No. 3, (Fall/Winter 2000), pp. 728-747.

DOI: <https://doi.org/10.5195/jwsr.2000.199>.

E-posta: Claudia.Von-Werlhof@uibk.ac.at,

^(***) Kocaeli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı, Kocaeli-Türkiye, E-posta: ridvan.turk@kocaeli.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-6416-8764>.

¹ Claudia von Werlhof, ‘Why Peasants and Housewives do not Disappear in the Capitalist World-System’, working paper No. 68, Sociology of Development Research Center, University of Bielefeld, Bielefeld, 1985.

² Claudia von Werlhof, ‘Teile und Herrsche. Warum Bauern und Hausfrauen im kapitalistischen Weltsystem nicht verschwinden’ *Was haben die Hühner mit dem Dollar zu tun? Frauen und Ökonomie*, München, 1991, 83-113.

mişlerin sonuna doğru, Immanuel ile Almanya’da tanıştığımızda başladı; Bielefeld Üniversitesi’nde o ve Binghampton’dan bir ekiple birlikte bir konferans düzenlediğimizde devam etti ve nihayet birlikte birkaç şey yayınladığımızda³ sona erdi. 1985’te, habilitasyon çalışmam yayınlanacağı zaman, Immanuel, esere, dünyanın altüst olduğunu anlamının gerekliliğini ve dolayısıyla bu olguyu bütün sonuçları ile birlikte olabildiğince açık kılmanın ödevimiz haline geldiğini belirten bir önsöz yazdı⁴. Bugün, on dört yıl sonra, “kapitalist dünya sistemi”ne içkin süreçlerin sürekli olarak hız kazandığı; uluslararası toplumun, refahın ve demokrasinin yükseldiği, şiddetin azaldığı bir geleceğe dair tüm öngörülerinin bütünüyle aleyhine bir noktaya doğru gidildiğinden beri, bu “çarpıklık”ları çözümlemek ihtiyacı daha zaruri bir hal aldı. Bu sebeple, “sürekli ilkel birikim” ve bunun küresel boyutlarına dair yaklaşımına geri dönmek ve mevcut “küreselleşme” süreçlerini özellikle “Küreselleşme Zirvesi”⁵ ve “Çok Taraflı Yatırım Anlaşması”⁶ (MAI) çerçevesinde çözümlemeyi denemek istiyorum.

“Küreselleşme”nin Ekonomi Politikası: MAI

MAI, OECD’deki (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) en büyük 29 sanayi devleti tarafından Paris’te, gözlerden bütünüyle irak bir şekilde, 1995’ten beri müzakere edilen bir anlaşmanın taslak metnidir. Tasarı, 1997’de kasıtlı bir düşüncesizlikle kamuoyuna sızdırıldı ve Kanada’dan Tony Clarke ve Malezya’dan Martin Khor’un analizleri ile birlikte dünya kamuoyunun gündemine girdi⁷. Bu tarihten itibaren, anlaşma taslağının imzalanmasına -ki birkaç kez ertelemek zorunda kalınmıştır- karşı uluslararası direnç istikrarlı bir şekilde büyüdü. OECD ülkelerindeki binlerce çevreci örgüt, kadın örgütleri, üçüncü dünyacı örgütler, kilise ve diğer “sivil toplum” örgütlerinin⁸ yanı

³ Joan Smith / Immanuel Wallerstein / Hans-Dieter Evers, *Households and the World-Economy*. Beverly Hills; Sage, 1984.; *Review* Vol. IV No. 1 (1980 summer); *Review* Vol. VII, No. 2 (1983 fall), ‘The Household and the Large-Scale-Agricultural Unit’.

⁴ Immanuel Wallerstein, Preface, in: Claudia von Werlhof, *Wenn die Bauern wieder kommen*, Frauen, Arbeit und Agrobusiness in Venezuela. Bremen, 1985, 16-19.

⁵ Komitee Widerstand gegen das MAI, ‘MAI, der Gipfel der Globalisierung’ Reader zum Kongreß, Bonn, 1998.

⁶ OECD (Organization of Economic Co-operation and Development), *The Multilateral Agreement on Investment, the MAI Negotiating Text*. Directorate for Financial, Fiscal and Enterprise Affairs, Paris, 1997.; MAI, *Multilateral Agreement on Investment*. Bundan sonra MAI olarak ifade edilecektir. (Çev. n.)

⁷ Tony Clark, *Silent Coup. Confronting the Big Business Takeover of Canada*, Toronto, 1997; Tony Clarke / Maude Barlow, *MAI: The Multilateral Agreement on Investment and the Threat to Canadian Sovereignty*. Toronto, 1997; Tony Clarke / Maude Barlow, *The MAI and the Threat to American Freedom*, Toronto, 1998. Martin Khor “Die Folgen für den Süden,” Mies and Werlhof (eds., 1998); *Lizenz zum Plündern. Das Multilaterale Abkommen über Investitionen-MAI- Globalisierung der Konzernherrschaft-und was wir dagegen tun können*, Hamburg, 1998, 79-91.

⁸ David Korten, *Globalizing Civil Society. Reclaiming our Right to Power*. New York, 1998.

sıra artan sayıdaki Güneyli⁹ grup, MAI’ye karşı faaliyetlerde bulunmaktadır. Paris’teki müzakerelerin Ekim 1998’deki son toplantısı, MAI uygulamalarının potansiyel sonuçlarına dair bir raporu okuduktan sonra ülkesinin müzakerelerden çekildiğini duyuran Fransız Başbakanı Jospin tarafından felce uğratılmıştı¹⁰. Halihazırda, MAI’nin müzakerelerin bu son oturumundan sonra sona erip ermediği, orijinal menşei olan WTO (Dünya Ticaret Örgütü) düzeyinde yeniden ikame edilmesinin gerekip gerekmediği ya da “Transatlantik Pazar” olarak adlandırılan IMF (Uluslararası Para Fonu) veya kurulabilecek diğer kurumlar gibi farklı uluslararası bağlamlarda yeniden ortaya çıkıp çıkmayacağına dair spekülasyonlar var¹¹.

Bu arada, MAI’nin belirginleştirdiği bir şey var: arkasındaki çıkarlar hala mevcut ve bu çıkarlar MAI’nin gerçekleştirilmesi yönünde baskı yapmaya devam ediyor. Aksi takdirde -yeni bir dünya politik anayasasından farksız bir karaktere sahip olan- “yatırım koruma anlaşması” formüle etme çabaları güçlüklerle açıklanabilirdi. Zira MAI, zannedildiği gibi, yatırım aktivitelerini düzenlememektedir; onun düzenlediği politikadır. MAI, dev şirketler için doğanın ve insanlığın geri kalanının zararına bir “Yağmalama Lisansı”dır¹². Bu durum, neo-liberal küreselleşmenin nihai sonucu ve şimdiye kadar ekonomi ve politikanın amacı olarak öne sürülen her şeyin; demokrasi, refah, özgürlük, kendini gerçekleştirme, insan hakları ve herkes için aydınlık bir gelecek gibi şeylerin tersine çevrilmesinin sürekli kodifikasyonudur. En ufak bir mazeret öne sürmek şöyle dursun, hiçbir açıklama dahi yapılmaksızın, MAI, bu illüzyonları tuzla buz etmektedir.

Tarihsel Arkaplan

MAI, benim anlayışıma göre, tek el ve yeni bir “sanayi devrimi” koşullarında, dünya ekonomisinin ana aktörlerinin ihtiyaç duyduğu yeni ekonomi politikası destekler ve resmileştirir. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki on yıllarda ve özellikle yetmişli yıllardan beri, yeni bir küresel standart ya da norm olmanın eşliğinde duran yeni üretim koşulları ve sermaye lehine politikalar ortaya çıktı. Bu yeni koşullar sermayenin belli bir tarzda kullanımı ve organik bileşimini içermenin yanında, belirli bir kâr düzeyine -ki bu kâr düzeyi, tarihsel olarak bakıldığında bugün oldukça yüksektir, zira “ortalama” (average) spekülasyon kârı gibi

⁹ Yazar, Kuzey olarak adlandırılan gelişmiş ülkelerle az gelişmiş yoksul ülkeleri ifade eden Güney arasındaki politik ve ekonomik ayrıma göndermede bulunmaktadır. (Çev. n.)

¹⁰ TAZ (Die Tageszeitung): October 15, 1998.

¹¹ 1998 yılında önce Fransa ve ardından diğer ülkelerin, STK’lar, vatandaş grupları ve bazı gelişmekte olan ülkelerin hükümetlerinden oluşan küresel bir hareketin baskısı üzerine art arda çekilmesiyle müzakereler başarısız oldu. Nisan 1998’de müzakereler altı ay süreyle resmen askıya alındı. 3 Aralık 1998’de OECD “MAI müzakerelerinin artık yapılmayacağını” açıkladı. (Bkz. <https://www.oecd.org/daf/mai/intro.htm> Erişim Tarihi: 16.09.2023, Çev. n.)

¹² Maria Mies / Claudia von Werlhof (eds.), Lizenz zum Plündern, 1998.

ayarlanmıştı- yönelik hareket tarzını da içerir. Bu kâr düzeyini korumak adına, dünya ekonomisinin bu tarzda gerçekleştirilmesinin “gerekli” önkoşullarını yaratan ve yeterli yaptırımları (“sapkın” taraflara karşı güç kullanımı kapsayacak bir biçimde) içeren elverişli bir küresel politik anayasa teşkil edilmelidir. MAI bu çerçevede ulus devlet yönetimleri tarafından müzakere edilegelmektedir; ne var ki bu durum, MAI ulusal egemenliğin büyük bir bölümünü ortadan kaldırdığı için paradoksaldır. Zira bu devletler, -çağdaş dünya ekonomisinin, ya da “Kapitalist Dünya Sistemi”nin başlangıcından beri- egemenliğin üretilmesi ve güçlendirilmesi kaygısı taşıyan devletlerden başkası değildir. Ulus devletler ve uluslararası iş bölümü en başından itibaren birlikte yürümüşür; hatta öyle ki, bu ulus devletler yalnızca uluslararası ve kolonyal bir perspektifle analiz edilebilir¹³. Bugün de aynı şey geçerli: halihazırda içinde bulunduğumuz durumu bize dikte eden analitik varlığı biçimlendiren daima ulus devlet değil, dünya sistemi olmuştur¹⁴. Bundan dolayı, dünya ekonomisinin koşulları değişirken, ulus devlet yapısı yeni gelişmeye uyarlanmak durumundadır.

Ekonomi-politiğin politik tarafı için bu kadarı yeterli; şimdi onun ekonomik tarafına bakalım.

Tarihsel olarak bakıldığında, dünya ekonomi-politiğindeki değişimler yeni bir şey değildir. Modern çağın ekonomisi -kapitalizm- hem Avrupa tarafından sömürgeleştirilmeyi (“dışsal”) hem de Avrupa sınırları dahilindeki (“içsel”) sömürgeleştirmeyi ifade eden cihanşümul bir süreç olarak başladı. Bu süreç Karl Marx¹⁵ tarafından “üreticileri üretim araçlarından ayırma” ve sözde “orijinal” veya “ilkel” birikim süreci olarak tarif edilmiştir. Bu kapsamda ilkel birikim süreci, onu izleyen “tam sermaye birikimi” (*capital accumulation proper*) süreci için tarihsel bir ön koşul olarak ele alınır. Rosa Luxemburg¹⁶ Marx’ın bu analizini tüm dünyaya uygulamıştır: Ona göre yalnız Avrupa’da değil, sömürgelerde dahi o günlerdeki üreticiler olan köylü ve zanaatkarlar, üretim imkanları, araçları ve geleneklerinden kopartılmıştı; süreç boyunca tümüyle yok olmayanlarsa yeni efendilerine, başka bir deyişle sömürgeci yönetim veya toprak sahiplerine teslim edilmek zorundaydılar.

¹³ Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System I*. New York: Academic Press, 1974a; Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750*, San Diego/London: Academic Press, 1980; Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System III: The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730-1840*, San Diego/London: Academic Press, 1989; Maria Mies, *Patriarchy and Accumulation on a World Scale. Women in the International Division of Labor*. London, 1986; Maria Mies / Vandana Shiva, *Ecofeminism*. London, 1993.

¹⁴ Immanuel Wallerstein, ‘The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis’ *Comparative Studies in Society and History*, 16 (4), 1974b, 387-415.

¹⁵ Karl Marx, ‘Die sogenannte ursprüngliche Akkumulation’ Marx, Karl/Engels, Friedrich: Werke., Vol. 23, Berlin, 1974, 1st ed. 1867, 741-791.

¹⁶ Rosa Luxemburg, *The Accumulation of Capital*. London, 1971, 1st ed. 1923.

Feminist araştırmalar, kadınları da sürece dahil ederek bu analizi genişletmiştir. Kadınlar Avrupa’da cadı avları, Avrupa dışında ise sömürgeleştirme yoluyla işlerinden, üretim araçlarından, kültür ve bilgi birikimlerinden, yeteneklerinden, emekleri üzerindeki egemenlikleri ve hatta üremeyi sağlayan kapasiteleri dolayısıyla bedenlerinden kopartılan ilk gruptur. Böylelikle kadınlar da, “ev kadını”na dönüştürüldüklerinden itibaren, verili yaşam koşulları ve hatta canlı varlıklar olarak kendileri üzerindeki dolaysız kontrollerini kaybettiler. Bugün de hala devam eden ve daha etkili olmak için her yeni nesil üzerine yeniden dayatılması gereken ev kadınına dönüştürme sürecini, dünyanın tamamında “sürekli” ilkel birikim kavramı ile karşılıyorum¹⁷. Kavramın kapsamının genişletilmesi, bugüne dek modern ekonomi-politiğin, üreticilerin, erkeklerin ve en çok da kadınların tüm dünyadaki sürekli mülksüzleştirilme ve iktidardan dışlanmalarına ne ölçüde dayandığını fark etmeye olanak sağlar. Üreticiler olarak erkekler ve kadınlar tarihsel olarak yalnızca “orijinal birikim” tarafından soyulmamıştır, hala yeniden ve tekrar tekrar soyulmaktadır. Sermaye birikim süreci hala “ilkel birikim”e dayanıyor. Nitekim bu ilkel birikim süreci -Marx’ın da öngördüğü gibi- yalnızca erken veya önceki birikim olarak anlaşılamaz; bilakis daima ve eşzamanlı bir biçimde, süregelen birikimin zorunlu bir parçası olarak görülmelidir. Dolayısıyla orijinal birikim yalnızca kronolojik olarak değil, bununla birlikte ve aynı zamanda mantıksal olarak da birikimin ayrılmaz bir parçasıdır ve “kapitalist olmayan¹⁸” veya “kapitalizm öncesi” bir süreç değil, aksine tam manasıyla kapitalist bir karakterdedir. Başka bir deyişle, “orijinal birikim” sermaye birikiminin daimî bir ögesidir.

Orijinal birikimin başlangıcından itibaren tarihte ilk defa, doğrudan üreticiler, “geçimlik üretim”e dayalı bir ekonomi biçimi kapsamında karşılıklı olarak kendileri ve yerel veya bölgesel olarak birbirleri için üretim yapmıyorlar; bunun yerine bütün sermaye kullanım ve birikim sürecinin hammadde üreticileri olarak kullanılıyor ve sömürülüyorlar. Bu, tüm dünyada eşit ve aynı şekilde gerçekleşmiyor; daha ziyade, ekonomik ve politik davranışın ilkesi haline gelen homojenleştirme ve tekdüzeliğe yönelik içkin bir eğilim söz konusudur. Bu çerçevede “Kapitalist dünya sistemi”nin ekonomi-politiği şu süreci izlemiştir: Afrika, işgücü kitlesini yani -işgücünün “ham maddesi” olan- köleleri üretti; bu köleler Amerika’daki kolonyal metallerin ham maddesini, özellikle zirai

¹⁷ Claudia von Werlhof, ‘Frauenarbeit: Der’blinde Fleck’ in der Kritik der Politischen Ökonomie’ Beiträge zur feministischen Theorie und Praxis, I: Erste Orientierungen, Köln, 1978 (English ed.: “Women’s work: The blind spot in the critique of political economy,” Mies, Maria, Veronika Bennholdt-Thomsen, Claudia von Werlhof (1988). Women, the Last Colony. London, 13-26.; Mies “süregelen” (ongoing) ilkel birikim süreci kavramını kullanıyor. Bkz. Mies, Patriarchy and Accumulation on a World Scale. Women in the International Division of Labor.

¹⁸ André Gunder Frank, Kapitalismus und Unterentwicklung in Lateinamerika, Frankfurt am Main, 1968.

ve madencilik ürünlerini ürettiler; bu üretim de sırası geldiğinde, proleter ücretli işçi emeğine dayanan Avrupa sanayileşmesi için malzeme işlevi gördü. Bu son aşama, en çok unutulmuş olanı, yani -"Afrika modeli" kapsamında-hayatları boyunca yeni işgücü kuşaklarının "üretimi" için ücretsiz bir şekilde çalışmak zorunda olan "ev kadınları"nın "içsel" sömürgeleştirilmesini de içermektedir¹⁹.

Orijinal birikim birçok insanı kültüründen ve daha da önemlisi hayati nitelikteki üretim araçlarından yoksun bıraktıktan sonra, süreç, onları emekleri ve hatta bedenlerinden kopartma teşebbüsü ile devam etti. Orijinal birikimin ilk aşamasından sonra en azından emekleri karşılığında ödeme alabilenler, aldıkları bu ücretlerin hala birikim sürecinin en alt katmanında bulunan, "süreklili" ilkel birikimin bütün yükünü omuzlarında taşıyanların iki misli sömürsünden elde edildiğini çoğunlukla unuttur. İşçi sendikalarının hiçbir zaman yabacılar, kadınlar -ve elbette- ev kadınları gibi "güvencesiz" çalışanları organize etmeye çalışmamış olmasının nedeni budur. Aynı sebepten dolayı sol teori, yalnızca ücretli emeği değer üretimi ve birikim sürecinin merkezine yerleştirmiştir. Benzer şekilde, sol politika da, özünde yanlış bir düşünceyle, yalnızca "serbest ücretli işçi"ye -başka bir deyişle endüstri proletaryasına- odaklanmıştır: Bu düşünceye göre her şey geçmişin bir parçasıdır ve orijinal birikimin tarihsel sürecine aittir; bu süreçte tarihsel ilerleme ücretsiz emeğin tüm dünyada serbest ücretli emek şekline dönüşmesine, yani küreselleşmesine dayalı olduğu için ücretsiz emek bir zaman sonra aşılacaktır²⁰.

Kadınların "ev kadını-laştırılması"²¹ (*housewife-ization*), ilk defa cadı avı gösterilerinden sonra ortaya çıkmıştır; tıpkı "uluslararası" koşulların "ulusal" düzeyde yeniden ortaya çıkması veya benzer biçimde dünya sisteminin ilk aşamasında bile makroekonomide olan şeylerin mikroekonomide de aynı şekilde gerçekleşmesi gibi. Mevcut küreselleşmeyi genel olarak karakterize eden tam da bu koşulların "[coğrafi-siyasi] sınırlardan arındırılması"dır (*de-geographization*). Uluslararası iş bölümünün tarihsel görünümü ile karşılaştırıldığında küreselleşme, Kuzey-Güney farkının ortadan kalkması anlamına gelir; fakat iddia edildiği üzere "uygarlık" koşullarının her yere yayılması değildir bu. Coğrafi olarak izler silinse de küreselleşme bir ilke olarak yaşıyor ve güç kazanıyor; bu itibarla küreselleşmenin "evrenselleşme"si kutlanıyor. Ülkelerden ve kıtalardan bağımsız küreselleşme, artık istediği her yerde boy

¹⁹ Maria Mies / Veronika Bennholdt-Thomsen / Claudia von Werlhof, *Women, the Last Colony*, London, 1988.

²⁰ Claudia von Werlhof, 'The Proletarian is dead; long live the Housewife?,' Smith, Joan, Immanuel Wallerstein, Hans-Dieter Evers (eds.), *Households and the World- Economy*, Beverly Hills/London/New Delhi, 1984, 131-147.

²¹ Hausfrausierung, bkz. Maria Mies / Veronika Bennholdt-Thomsen / Claudia von Werlhof.

gösterebilir. Dolayısıyla küreselleşme ücretli emeğin evrenselleştirilmesini veya köleliğin ilga edilmesi, ev işleri gibi ücretsiz emeğin ortadan kaldırılmasını ifade etmez. Aksine küreselleşme, kolonyal koşulların, yani kölelik ve ücretsiz emeğin küresel olarak genişlemesidir. Veya başka bir açıdan bakılırsa küreselleşme, tüm dünyada, tek bir amaçla; kârı artırmak ve iş gücü maliyetini düşürmek amacıyla, yalnızca kadınların değil erkeklerin emeği için de gerçekleşmekte olan “ev kadını-laştırma”dır.

MAI tarafından ilan edilen yeni ekonomi politik, nadiren kabul edilen bir olgu olarak, sömürgecilik dönemlerine zemin teşkil eden temellere dayanır. Orijinal birikimin “süreklî” süreçlerinin sözkonusu genişlemesi ile birlikte, dünya ekonomisinin yalnızca başlangıca ait olmayan ve aslında bir esas teşkil eden şedit karakteri, merkezlerde artan bir güçle yeniden ortaya çıkıyor. Doğrudan üreticiler tarih boyunca hiçbir zaman kültürlerinden, üretim araçlarından, iş gücü potansiyellerinden ve hatta kendi bedenleri üzerindeki kontrol güçlerinden kendi iradeleriyle kopartılmamıştı. Karl Marx’ın ilkel birikimin “sırrı” olarak ifade ettiği sömürünün bu şiddeti, bugünün küreselleşmiş ekonomisi tarafından da paylaşılır. Nitekim MAI’nin Paris’in bir kuytusunda gizlilik içinde tasarlanmış olması tesadüf değildir.

“MAI” Ekonomisi veya Sınırsız Özgürlüğün (Tutsaklığın)²² Ekonomisi: Sivil Etkinliğin Biricik Standardı Olarak “Yatırımcı” ve “Yatırım”

“Yatırımcı” ve “yatırım” MAI’deki temel kavramlardır²³. Belge, yatırımcı ve yatırımın sınırsız özgürlüğünü, mutlak muhafazasını ve tam güvenliğini, yani “daha güvenli yatırım”ı savunmayı amaçlamaktadır. Belgenin ilgili pasajları okunurken, yatırım sözcüğünün tanımının kapsamı bilinmediği veya hangi yatırım faaliyetlerinin ne ölçüde tüm sosyal yaşamın adeta mutlak standardı olarak addedildiği fark edilmediği müddetçe, kötü herhangi bir şeyden ilk anda şüphelenilmez. MAI yatırımı şöyle tanımlar: “bir yatırımcı tarafından doğrudan veya dolaylı olarak sahip olunan veya kontrol edilen her türlü mal varlığı”. Tanımlandığı şekliyle yatırımın, yeni istihdam yaratma konusunda bir şeyler yapma zorunluluğu yoktur. MAI’nin tanımladığı şekliyle yatırım, ne bir nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için yararlı bir faaliyete ne de kaynakların korunmasına veya ortalama bir kişinin yatırım yapmayı düşünürken aklına gelebilecek herhangi bir şeye göndermede bulunur. MAI’de yatırım, yatırımcı tarafından yapılan ve sadece onun servetini ve kaynaklar üzerindeki kontrolünü artırmaya odaklanan her türlü faa-

²² Yazar “(Un-)Freedom” ifadesini kullanmaktadır. İngilizcedeki bu ön ekin verdiği anlamı karşılayabilmek için parantez içindeki ifade eklenmiştir. (Çev. n.)

²³ Claudia von Werlhof, ‘MAINopoly: Aus Spiel wird Ernst,’ Mies, Maria and Claudia von Werlhof (eds.): Lizenz zum Plündern. Das Multilaterale Abkommen über Investitionen-MAI-Globalisierung der Konzernherrschaft und was wir dagegen tun können, Hamburg, 1998, 131-176.

liyettir. Yatırımcının uyuşturucular, [ticareti yapılan] organlar, kadınlar veya kara para aklama konusunda spekülasyon veya ticaret yapıp yapmadığı; mevcut pazarları tekeline alıp almadığı veya kendi kontrolü altında olan yeni pazarlar yaratıp yaratmadığı; yerel maden kaynaklarını kendi çıkarı için sömürüp sömürmediği, yeni zirai endüstriler kurmak için yerel arazileri nüfuzu altına alıp almadığı veya yerel “fikri mülkiyet”ten (TRIPS, Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşması) kendi yararına patentler alıp almadığı önemli değildir²⁴. MAI, yatırımcıya “sana” alanlar da dahil olmak üzere her yerde her şeye sınırsız erişim sağlamayı amaçlamaktadır. Yatırımcının ana ilgisinin servete sahip olmada, yani kâr maksimizasyonu için mevcut fırsatların kazanca dönüştürülmesinde olduğu görülmektedir. Bu bağlamda örneğin Kanadalılar, dört yıllık NAFTA (“küçük MAI” olarak da adlandırılan Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması) tecrübesinden sonra, yatırım faaliyetlerinin ağırlıklı olarak, diğer ticari şirketlerin satın alınması veya ortadan kaldırılması ve ardından maliyeti düşürmek için işçilerin işten çıkarılması anlamına geldiğini fark etmişlerdir²⁵. Yalnızca ABD’de 400.000 istihdam kaybedilirken, NAFTA savunucularının 200.000 istihdam yaratma sözü tutulmamış bir söz olarak kalmıştır²⁶.

Tekellerin, oligopollerin ve kartellerin hâkim olduğu pazar yapısı kendini güç yapısı olarak ortaya koyar. “Mega girişimler” rekabeti ortadan kaldırır²⁷. Ulusal anti-tröst ofisleri “şirketlerin giderek artan bir biçimde büyümesine” itiraz etmemektedir, zira “diğerleri de aynı şeyi yapıyor²⁸.” “Kendimizi sayıları istikrarlı bir şekilde azalan özel güç merkezlerinin ve bunların tam bir özgüven içinde kendilerini ‘Küresel Oyuncular’ olarak tarif eden yöneticilerinin merhametine bırakma tehlikesi altındayız²⁹.” Modern ekonomik liberalizmin kurucusu Adam Smith, tekellerin oluşması konusunda açıkça uyarılmış olsa da, bu tür “yağmacı ortaklıklar³⁰” bugünlerde nadiren eleştirilmektedir. Smith’e göre serbest ticaret yalnızca şirketlere yerel olarak sahip olunduğunda ve bu şirketlerin kökleri topluma yayıldığında mümkündür³¹. İçinde bulunduğumuz durum böyle olmaktan hızlıca uzaklaşıyor. MAI’de öngörülen yatırımcı, mevcut teknolojik koşullar altında “sermaye esnekliği” ile mümkün kılınan [eski] bir uygulamaya

²⁴ Vandana Shiva, *Trading our Lives away. An Ecological and Gender Analysis of “Free Trade” and WTO*. Penguin/New Delhi, 1995.

²⁵ Tony Clark / Maude Barlow

²⁶ Lori Wallach / Robert Naiman, ‘NAFTA. Four and a half Years later,’ *The Ecologist*, Vol. 28, No. 3, May/June, 1998.

²⁷ Claus Noé, *Warten auf das Weltkartellamt*, in; *Die Zeit*, No. 11, Map 3, 1998.

²⁸ Noé, *Warten auf das Weltkartellamt*.

²⁹ Kartte, *Kartel Ofisi eski başkanından aktaran Noé, Warten auf das Weltkartellamt*.

³⁰ Noé, *Warten auf das Weltkartellamt*.

³¹ Adam Smith, *An Enquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. London, 1776.

benzer: sahibine ulaşılamayan bir yabancı mülk gibi isimsiz bir şekilde işletilen ve daha ziyade sömürge “yerleşim bölgesi” gibi görünen bir yatırımı olan, bazen de “iş” ile birlikte bir gecede kayboluveren bir “meçhul mülk sahibi”³². Her halükârda, bu tür mülk sahipleri yerel olarak yaratılan zarardan etkilenmezler ve deneyimlerden de bilindiği gibi, bir şüphe durumunda, bu tür zararlardan hiçbir sorumluluk hissetmezler³³. “Sürekli” orijinal birikimin ilkeleri daima en açık bir biçimde tarımda görüldüğü için, tarım sektörü tarihindeki belli bir aşamanın MAI yatırımcısının eylemlerine benzemesi tesadüf değildir. Bu fenomen hala “feodalizm” veya Üçüncü Dünya “gelenekçiliği” ile karıştırılır; oysa gerçekte, bu süreçler modern ekonominin en kârlı süreçleridir³⁴.

Büyük şirketlerin “yatırım”ları zaten dünyanın dört bir yanındaki yerel işletme girişimlerinin sonunu getirmişti fakat MAI’nin ortaya çıkması ile birlikte bu süreç gelecekte kuşkusuz artış gösterecek ve paradoksal bir biçimde “serbest girişim”i tehdit edecektir. Yatırımcı olarak MAI’nin korumasını uman girişimci ve iş insanlarının bu süreci anlamadığı görülüyor. Peki büyük uluslararası şirketler neden daha küçük yatırımcıların kâr elde etmelerine izin vermeli? Burada meselenin özü, yatırımcının kendisini kendi biricik çıkarı ile karakterize edilen, başka bir deyişle hiçbir sınırlama olmaksızın kârını maksimize eden bir (hukuki) kişi veya kurum olarak görmesidir. Bu nedenle kârlar, artık avantajlı bir hale geldiğinde menşe ülkelerde bırakılmak yerine dışarıya aktarılacaktır³⁵. Yatırım faaliyetlerinin bu şekilde “düzenlemeden ve bürokratikleştirmeden başışık kılınması” MAI’nin özellikle olumlu yönleri olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, “ticaret şirketlerinin arzusu” giderek artan bir biçimde “kendilerini stratejik pazar düzenlemeleri için dükalık olarak sunabilecek kadar devasa bir hale gelmektir. Bu düzenlemeler başarılı olduğunda (...) rekabet, *kapitalist* dükler ve seçmen prensler tarafından belirlenir ve birçok ulusal, yerel limited [şirket], orta sınıf olarak adlandırılan üreticinin ve kredi bekleyen [kamu] hizmetler[inin] aleyhine gerçekleşir³⁶. Nitekim halihazırda en büyük 500 şirket dünyadaki yatırım faaliyetlerinin yüzde 80’ini kontrol etmektedir.

³² “*absentee landlord*”: Ev, apartman veya bir çiftliği birine kiralayan fakat kiraladığı mülke nadiren uğrayan veya hiç uğramayan kişi. Bkz. Cambridge Online Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/absentee-landlord> Erişim Tarihi: 16.09.2023 (Çev. n.)

³³ Örneğin İtalya’da Seveso ve Hindistan’da Bhopal; David Korten, *When Corporations Rule the World*. West-harford, 1996.

³⁴ Claudia von Werlhof, *Wenn die Bauern wieder kommen. Frauen, Arbeit und Agrobusiness in Venezuela*, Bremen, 1985.; Claudia von Werlhof / Hanns-Peter Neuhoﬀ, ‘The Combination of Different Production Relations on the Basis of Non-Proletarianization: Agrarian Production in Yaracuy, Venezuela,’ *Latin American Perspectives*, 34 (summer), Vol. IX, No. 3, 1982, 79-103.

³⁵ Rainer Engels / Jens Martens / Peter Wahl et al. ‘Alles neu macht das MAI. Das Multilaterale Investitionsabkommen. Informationen, Hintergründe, Kritik,’ (WEED/Germanwatch), Bonn (March), 1998.

³⁶ Noé, Warten auf das Weltkartellamt. “*kapitalist*” terimi C.v.Werlhof tarafından eklenmiştir.

Yatırımcının çıkarlarına sadece en yüksek ekonomik öncelik değil, aynı zamanda en yüksek sosyal öncelik de verilmektedir. “Yatırımcıların kazancı en yüksek insani değerdir; bunun dışında kalan diğer her şey ikincil bir öneme sahip³⁷.” Öyle ki yatırımcının korunması, çağdışılıkla itham edilen ve alaya alınan serbest piyasa paydaşlarının geri kalanı için “korumacılık” olarak yaf-talanırken, MAI’nin öngördüğü yatırımcı türünün korunması “serbest ticaret” olarak görülüyor. MAI kapsamı içinde “yatırımın korunması”, emeğin, çevre-nin ve doğanın ya da insan hakları ve insanların hayatı çıkarlarının korunma-sı anlamına gelmez³⁸; fakat yalnızca yatırımcı-monokültürünün korunmasını temsil eder. Yatırımcı olmayanların korunması ise, yatırımcı özgürlüğünün kısıtlanması olarak addedilir.

Sermayeye değer biçme konusundaki mevcut sorunlar -bu sorunlar esa-sen artık “verimli” olarak karşılanmayan mali (finansal) sermayedeki muaz-zam artışın ve büyük kâr beklentilerinin bir sonucudur- görünüşe göre o kadar derindir ki³⁹ “büyümenin ekolojik limitleri” insanları “sürdürülebilir”, hatta “geçime yönelik” bir ekonomi⁴⁰ arayışına ittiği bir zamanda, MAI, evrensel bir model ve dünya anayasası olarak kökten karşıt bir yaklaşım oluşturmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte, yerkürenin son kaynakları için yarış, nihai hoyrat safhasına girmiştir.

Küreselleşme, ilerleme yanılsamalarının gerçekleştirilmesi değildir. Ak-sine, Sanayi Devrimi’nin başlangıcından bugüne kadar ulaşılan sosyal ilerle-melerin hızlı ve şiddetli bir şekilde imha edilmesidir. Avrupa’da halihazırda on sekiz milyon işsiz var, çocuk işçiliği bir buçuk milyon düzeyinde ve İngil-tere’deki “çalışma koşullarının durumu” ve “ücret farkları” 1886 yılının ra-kamlarını taklit ediyor⁴¹. MAI’nin yatırıma dair hükümlerinin esasen ve büyük ölçüde, serbest ücretli emek olmaksızın da işleyebileceği görülüyor. Bunun en iyi örnekleri, mikroçipler, elektronik ve tekstil ürünlerinin zorla çalıştırma ko-şulları altında ucuz, kadın işgücü kullanılarak üretildiği Güney’deki “serbest üretim bölgeleri”, “dünya pazarı fabrikaları” ya da “maquiladoras”tır⁴². Eme-ğe yönelik bu sömürgeci uygulama, tam da yeni bir teknolojik gelişmenin

³⁷ United Technologies Başkanı, Gray. Aktaran Noam Chomsky, *Wirtschaft und Gewalt. Vom Kolonialismus zur neuen Weltordnung*. München, 1995; English ed. *Year 501: The Conquest Continues*. Boston, 1993.

³⁸ Bernhard Mark-Ungericht, *Der Staat, die Politik und der Widerstand gegen das MAI* (manuscript). Graz, 1998.

³⁹ *Third World Resurgence*, (Penang), October, 1998.

⁴⁰ Veronika Bennholdt-Thomsen / Maria Mies, *Eine Kuh für Hillary. Die Subsistenzperspektive*. München, 1997.

⁴¹ Serge Halimi, ‘Schlank und flexibel hinein in die Armut,’ *Le Monde Diplomatique*, (July), 1996.

⁴² Mies, *Patriarchy and Accumulation on a World Scale. Women in the International Division of Labor*; Gab-riel, Leo Gabriel, *Die globale Vereinnahmung und der Widerstand in Lateinamerika*. Wien, 1998.

veya böyle bir kolonileşmeyi mümkün kılan sözde üçüncü bir sanayi devriminin yaşandığı sırada yayılmaktadır. Yeni bilgisayarlı otomasyon teknolojileri emeğin oldukça belirgin -yüzde 80’e varan⁴³- bir biçimde azaltılmasını ve eğitimsiz emeğin en ucuz biçiminin kullanılmasını mümkün kılmaktadır. Yüksek teknoloji düşük ücretle birleşiyor: köleliğin yeni bir formu -ev çalışanı- ileri bir teknoloji donanımında tezahür ediyor. Emeğin, serbest (özgür) ücretli emek olarak sermayenin “gerçek” boyunduruğu altına alınması, yerini, emeğin marjinal ücretle “marjinal” tabi kılınması⁴⁴, başka bir deyişle sermaye ile “özgür” ve “eşit” bir sözleşme ortağı olarak karşı karşıya gelmediği ölçüde artık “özgür olmayan” emek almaktadır. Modern teknolojinin eleştirmenleri çağdışı “makine kırıcılar⁴⁵” olarak nitelenip dışlanıyor. Hiçbir vaadini gerçekleştirememesine rağmen teknoloji ve ilerleme, görünüşe bakılırsa hala memnuniyetle kabul ediliyor. Oysa, örneğin “işçiliğin sonu”na dönük ilerlemeci söylem ücretin (*wage*) sonu olarak anlaşılmalıdır.

Dolayısıyla MAI’de yatırımcılar ve yatırımlara yönelik en çok gözetilen ulus ilkesi, ayrımcılık yapmama ve eşit muamele hususlarına yer verilmesini görmek şaşırtıcı değildir. Amaçları ne olursa olsun hiçbir şey yatırımcı ve yatırımın önünde durmamalıdır. Eşitsiz rakiplerin, yani büyük şirketlerin ve daha küçük yatırımcıların, küresel olarak “eşit” olduğu düşüncesi yerleştirilmelidir. Yatırımcılara, küresel olarak, muazzam ve ziyadeleştirilmiş rekabet ve güç avantajları için sistematik bir “pozitif ayrımcılık”tan başka bir anlama gelmeyen en uygun koşullar sağlanır. MAI’nin belli bölümleri uyarınca, belli branşlar, ticari firmalar, alanlar veya bölgeler artık kamusal olarak desteklenmeyeceği veya sübvansede edilmeyeceği için aynı eşitsiz sonuçları ortaya çıkaracaktır; zira eşit muamele veya ayrımcılık yapmama klotları diğer yatırımcıların da desteklenme hakkına aynı şekilde sahip olmasını gerektirir. Tabi ki, bu tür “limitsiz” destekleme araçları mevcut ve elverişli olmadığından, destekleme mekanizması çöker ve daha önce desteklenmiş olanların hayatta kalma şansları da sıfıra indirilir. Nihai sonuç sağlık harcamaları, emeklilik ve eğitim gibi refah devleti unsurlarının lağvedilmesi olacaktır.

Sadece haklara göndermede bulunan, görevler veya sorumluluklardan bahsetmeyen MAI’nin de dahil olduğu böyle bir tekelci sermaye ekonomipolitigi kapsamında, artık “piyasa ekonomisi”nde hane halkı ve insanlara

⁴³ Hans-Peter Martin / Hans Schumann, *Die Globalisierungsfalle*, Reinbek, 1996.

⁴⁴ Veronika Bennholdt-Thomsen, ‘Towards a Class Analysis of Agrarian Sectors: Mexico,’ *Latin American Perspectives*, Vol. VII, No. 4, 1980, 100-114.

⁴⁵ İngiltere’nin Nottingham şehrinden olan Ned Ludd, 19. yüzyılın başlarında makine üretimi ve otomasyonu na ilk saldıran kişiydi. Bkz. David Noble, *Automation: Progress without People*, San Pedro, California, 1985.; *Luddites*, tarihsel olarak Ned Ludd isminden türetilmiştir ve terim olarak teknoloji karşıtlığı anlamına gelmektedir. Bkz. <https://www.britannica.com/event/Luddite> Erişim Tarihi: 16.09.2023 (Çev. n.)

mümkün olan en iyi koşulların sağlanmasından söz edilemez. Küreselleşmiş bir ekonomide, işçilerin Ford [otomobili]⁴⁶ satın almalarını sağlayan “Fordist” ücret ödeme modeli artık gerekli değildir; zira küresel bir perspektiften bakıldığında pazarlar, en azından kriz olmadığı sürece, her zaman tüm üretimi soğurabilecek kadar büyüktür⁴⁷. Bu nedenle, işçi sendikalarının “yeniden dağıtım” stratejisinin, her şey hesaba katılırsa, büyük bir başarı şansı olmayacaktır. Bu strateji aslında (sözde yatırım) üretim koşullarını herhangi bir şekilde sorgulamamış ve böylece yağma ve sömürüyü tasdik etmek üzere düzenlenmiştir.

MAI Politikası veya Şirketlerin Sömürgesi Olarak Dünya: Siyasal Edimin Biricik Standardı Olarak “Kamulaştırma”

MAI ekonomisi “yatırımcılara”, ancak sürekli “ilkel birikim”le örtüşen politikalarla destekleniyorsa hizmet edebilir. Eğer ilkel birikim, ilgili üretim araçlarının bu temelde birikim yapabilenlerin elinde yoğunlaştırılması yoluyla “tam birikim”in önkoşullarının yaratılması olarak anlaşılırsa, o zaman, özellikle günümüzde, bu sürecin neden Marx’ın inandığı gibi tarihsel olmadığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Bilakis, özellikle MAI kapsamında, politika, açık bir biçimde “ilkel” birikimin modern koşullar altında kapsamlı ve küresel bir ölçekte sürdürülmesini içerir bir tarzda tanımlanır. Bu tarz politika ve ilkeler, şiddet ve askeri müdahale olasılıkları dahi dışta bırakılmaksızın, baştan aşağıya bütün araçlarla ekonominin tüm alanlarında ciddi bir yeniden dağıtımı icbar eder⁴⁸. Aynı zamanda, genel olarak sözde küreselleşmenin önkoşullarının bir parçasını oluşturan bu politik sürecin, özellikle MAI rejimi altında gerçekleşmesi beklenilmelidir:

- Küçük, orta ölçekli ve hatta daha büyük firmaların veya yatırımcıların sermayelerinden kopartılması; çöken firma sayısında artış; “serbest olmayan” girişim (örneğin, yeni alt işletme biçimleri); krediyle teşvik edilen “sözleşmeye dayalı” üretim; ev işçileri gibi yeni yarı serbest meslek sahipleri; “alternatif” işletmeler; “lumpen burjuvazi”ye doğru genel bir eğilim⁴⁹.

⁴⁶ Joachim Hirsch / R. Roth, Das neue Gesicht des Kapitalismus. Vom Fordismus zum Postfordismus. Hamburg, 1986.

⁴⁷ Hans-Peter Martin / Hans Schumann, Die Globalisierungsfälle.

⁴⁸ Europäisches Parlament, ‘Entwurf eines Berichts über eine Sicherheits- und Verteidigungspolitik für die Europäische Union,’ Ausschuß für Auswärtige Angelegenheiten, Sicherheit und Verteidigungspolitik, Berichterstatter; Leo Tindemans, Brüssel, June 11, 1996.

⁴⁹ André Gunder Frank, Kapitalismus und Unterentwicklung in Lateinamerika.; Veronika Bennholdt-Thomson, ‘Investment in the Poor: an Analysis of World Bank Policy’1988.; Werlhof, Claudia von Werlhof, ‘Production Relations without Wage Labor and Labor Division by Sex,’ Review, VII, 2 (Fall), 1983, 315-359.

- Çiftçilerin topraklarından yeniden kopartılması veya mülklerinden çıkartılması; tarım reformu yasalarının ilga edilmesi (şu anda Meksika’da olduğu gibi); tarım, hayvancılık ve bitki yetiştiriciliğinde genetik ve yeni üreme teknolojilerinin zorla tanıtılması; yaşam formlarının (genetik materyalin ç.n.) patentlenmesi; yerli üreticilerin “fıkri mülkiyet”ine yönelik soygun⁵⁰.
- Kadınların bedenlerinden teknolojik olarak ayrılması: öjenik amaçlar için genetik ve üreme teknolojilerinin zorla tanıtılması, genellikle kadınların kendi bedenleri üzerindeki kontrolünün daha da azaltılması ve kadınların çocuk doğurma “tekel”ini kırmaya dönük sürekli deneyler⁵¹.
- İşçilerin -erkeklerin ve kadınların- iş yerlerinden, ücretlerinden ve iş gücünden ayrılması: “ücretsiz meta üretimi”, yarı zamanlı çalışma, çalışma koşullarının “esnekleştirilmesi”nde ima edildiği gibi genellikle güvence-siz istihdam koşulları; asgari yaşam düzeyi altındaki iş ücretleri; istihdam koşullarının bir ev kadınının çalışma modeli biçiminde gerçekleşen ücretsiz çalışmadan yararlanma anlamında “ev kadını-laştırılması”nın genişletilmesi; işgücünün yaygın marjinalleştirilmesi veya “lumpen proleterleşme” ve genel olarak insanların, basit bir biçimde talebe kullanılabilen veya imha edilebilen, yalnızca potansiyel olarak kullanılabilen bir “hammadde”ye indirgenmesi⁵².
- Kamunun (yerel topluluklar, eyaletler ve merkezi hükümetlerin) mülklerinden koparılması; özel tekeller lehine “özelleştirme”; arazi, bina, kamu işletmeleri, müşterek mülkiyete konu olan şeylerin ve “toplumun tüm bireylerinin yararlanacağı doğal kaynaklar”ın satışı⁵³.

“Kamulaştırma”, “yatırım” ile birlikte, MAI’nin merkezi kategorisidir. Tıpkı yatırım kavramı gibi geniş bir biçimde anlaşılanın yanında eşit derecede saptırılmıştır da. MAI’de “kamulaştırma” kaçınılması gereken bütün durumları kapsayan ortak bir terimdir; zira bu durumlar yatırım faaliyetleri için zararlı veya engelleyici olarak kabul edilmektedir. Terim sadece klasik

⁵⁰ Vandana Shiva, Listserver of Diverse Women for Diversity, various numbers, New Delhi, 1998.; Mies / Shiva, Ecofeminism; Forum on Land, Food Security and Agriculture, “Statement, International Conference on ‘Confronting Globalization, Asserting our Right to Food,’” Kuala Lumpur (Malaysia), November 11-12, 1998.

⁵¹ Anna Bergman, Die verhütete Sexualität. Die Anfänge der modernen Geburtenkontrolle, Hamburg, 1992.; Claudia von Werlhof, ‘Schöpfung aus Zerstörung? Die Gentechnik als moderne Alchemie und ihre ethisch-religiöse Rechtfertigung’ Baier, Wilhelm (ed.), Genetik. Einführung und Kontroverse, Graz, 1997a, 79-115.

⁵² Günther Anders, Die Antiquiertheit des Menschen, II. Über die Zerstörung des Lebens im Zeitalter der 3. Industriellen Revolution. München, 1980.; Veronika Bennholdt-Thomsen, ‘Marginalität in Lateinamerika-Eine Theoriekritik,’ Lateinamerika, Analysen und Berichte 3, Berlin, 1979, 45-85.

⁵³ Tony Clarke, Silent Coup. Confronting the Big Business Takeover of Canada.

anlamda millileştirme veya toplumsallaştırma hatta “sosyalist kamulaştırma” anlamında kullanılmaz. MAI’ye göre kamulaştırma terimi, örneğin cari yasaların veya teamül hukukunun geçerliliğinden kaynaklanan veya karışıklıklar sebebiyle beklenen kârların elde edilemediği veya kısmen elde edilebildiği durumları ima eden “dolaylı” (“tedrici”) kamulaştırmayı da kapsamaktadır. Bu nedenle MAI, belirli bir zaman ve belirli bir yerde yatırımcının özgürlüğünü engelleyebilecek ve dolayısıyla MAI’ye uymayacak tüm yasa ve düzenlemelerin geriye dönük olarak kaldırılması gerektiğini (“geri alma” klozu) öngörmektedir. Yine doğaldır ki, 20 yıllık sözleşme süresi boyunca, MAI ile uyumsuzluk oluşturacak politikaları içeren yasalar ve düzenlemeler yapılmamalıdır (“mevcudun korunması-statüko” klozu). Son olarak, herhangi bir zamanda engellendiğini hisseden herhangi bir yatırımcı, kendisini her türlü demokratik kontrolün dışında bırakan MAI uyuşmazlık çözüm mekanizmasına başvurarak, uluslararası bir tahkim önünde çıkarlarını ileri sürebilir/koruyabilir. Yatırımcı, “kamulaştırma” onun gözünde yatırım özgürlüğünün engellenmesi anlamına geldiğinden, herhangi bir yerel topluluk, ülke, hükümet veya diğer bir yatırımcıya karşı [kamulaştırma gerekçesiyle] tazminat davası açabilir. Biliyoruz ki, MAI tahkim heyeti, her durumda, “talepte bulunan” yatırımcıyı destekleyecek şekilde yapılandırılmıştır, zira yatırımcının doğrudan ilgili yerel veya ulusal mahkemelere başvurmasının önünde bir engel bulunmamaktadır. Üstelik Kanada ve Meksika’da yatırımcıların haklarının, söz konusu halk topluluğunun etkileneyeceği potansiyel sağlık tehlikeleri ile kıyaslandığında öncelikli olduğu savını öne süren emsal kararlar söz konusudur⁵⁴.

MAI’nin kamulaştırma terimine yönelik yaklaşımıyla ilgili olarak şu çıkarımlar yapılabilir: “Kamulaştırma” gerçekte yatırımcıya yönelik kamulaştırma tehdidini değil, ancak yatırımcının başkalarını kamulaştırma ile tehdit etmesini ifade eder. Nitekim aslında daha küçük ve orta ölçekli yatırımcıların yanı sıra yatırımcı olmayanlar da büyük yatırımcılar lehine kamulaştırılmakta-mülksüzleştirilmektedir. Bu, ilkel birikim anlamında klasik bir soygun örneğidir; fakat şu farkla ki, MAI ile birlikte bu soygun bir yasal standart olmasa bile yasal bir prosedür haline gelmiştir. Böylelikle MAI şimdiye kadar acımasız bir biçimde olgunlaşmış, ancak kararsız bir şekilde de olsa yargı tarafından daima müdahale edilmiş bir eğilimi onaylar ve yasallaştırır. Sağlıkları, beslenme koşulları, refah talepleri ve yaşamsal çıkarları uğruna mücadele etmeye girişenler, MAI koşulları altında potansiyel suçlular olarak sınıflandırmayı göze almalıdır.

MAI, savunucularının gözünde, sadece “politik” bir sözleşme değil, neredeyse “doğal bir yasa”nın hayata geçirilmesidir. Bu açıdan MAI, küresel olarak,

⁵⁴ Örneğin yatırımcı şirketin Kanada devletine karşı kazandığı Kanada’daki U.S. Ethyl Corporation davası; Toronto Star, July 21, 1998.

herhangi bir doğal ve sosyal kısıtlamadan azat edilmiş sermayenin kusursuz kullanımını mümkün kılmak için “zorunlu” uzun vadeli bir yasadır. Burada, “tüm engel ve tümseklerden temizlenmiş bir oyun alanı”, “ameliyathane”, arıtılmış bir savaş alanı söz konusudur. MAI, “kültür”ün ve “doğa”nın ne anlama geldiğini yeni baştan tanımlar. Kadınlara, köylülere ve sömürgeleştirilmiş insanlara ek olarak, kültürün ve “medeniyet”in başarılarını münhasıran kendilerine atfeden küçük bir azınlık dışında bütün herkes, kültürden koparılarak “doğa”ya geri döndürülür. Tıpkı “doğa”nın herhangi bir “değer”e sahip olmadığına düşünülmesi gibi, “doğallaştırılmış” insanların emek ve yaşamlarının da bir değeri bulunmaz⁵⁵.

MAI, yeni bir politik dünya düzeninin veya dünya anayasasının ve yeni bir ulus devletin, MAI-devletinin temeli olacaktır. MAI, önümüzdeki yirmi yıl için hukuki ve politik etkinliğin -”mono-pol-itika⁵⁶” temel koşullarını tanımlar. MAI ile birlikte, düzeyi ne olursa olsun tüm hükümetler, sıklıkla şikâyet edildiği gibi, yalnızca basit bir biçimde egemenliklerinden mahrum bırakılmamaktadır⁵⁷. Bu hükümetler anlaşmayı imzalayarak, demokratik anayasa idealine göre imkânsız olsa da, halkların egemenliklerini çalmaya ya da onları egemenliklerinden “kopartma”ya teşebbüs ediyorlar. Aynı zamanda, imzacı hükümetler, yatırımcılara yalnızca ulus-devletin statüsüne eşit bir statü sağlamakla kalmayıp, (onların) daha büyük bir güce ve hiyerarşide daha üstte olmalarına izin vererek egemenliklerinin çoğunu kaybediyorlar: [nitekim] özel yatırımcılarla olan uyuşmazlıkların çözümünde, kaybedenler onlar (hükümetler) olabilirler. Hükümetler ayrıca, halihazırda özel yatırımcılara satılmakta olan kamu mülklerinin, yalnızca devlet hazinesini veya kamu kasasını doldurmak için değil, aynı zamanda şirketleri kısmen zenginleştirmek için özelleştirilmesine izin vererek ekonomik güçlerini de azaltıyorlar. MAI ile hükümetler, tekellere (veya oligopollere) ilişkin siyasal düzen sorununu yalnızca kamu veya devlet tekelleri alanında, özel tekellere atıfta bulunmadan ele alarak, rekabet düzeninin ve yasal kartel düzenlemelerinin veya antitröst yasalarının özel tekellere feda edilmesine bile izin veriyor. MAI’ye göre, yalnızca devlet tekellerinin olumsuz bir çağrışımı vardır, özel tekellerin değil.

Fakat devlet, lağvedilmeyecektir. Devlet daima yatırımcıların (ve yanı sıra kendinin) ilkel birikimini gözetmek ve muhafaza etmek zorundadır. Bu anlamda devlet, yatırımcılara küresel olarak en uygun koşullarda sunabileceği daha

⁵⁵ Claudia von Werlhof ‘On the Concept of Nature and Society in Capitalism,’ Maria Mies / Veronika Bennholdt-Thomsen / Claudia von Werlhof, Women, the Last Colony, London, 1988, 96-112.

⁵⁶ Kelime metnin orijinalinde “mono-pol-itics” olarak geçmektedir. Yazarın kelime oyunu yaparak vermek istediği anlamı verebilmek için çeviride de ilgili hece aralarında iki adet tire işareti kullanılmıştır. (Çev. n.)

⁵⁷ Tony Clarke / Maude Barlow, MAI: The Multilateral Agreement on Investment and the Threat to Canadian Sovereignty. Toronto, 1997.; Tony Clarke / Maude Barlow, The MAI and the Threat to American Freedom. Toronto, 1998.

fazla “kaynak” için kendi nüfusunu “pazarlayan” bir yapıya dönüşmektedir. “Yoksulluk, yatırım yapılacak yeri güvence altına almak için bir kriter olarak iş görür⁵⁸.” Güç ve şiddet bu derece baskın olduğundan (olması gerektiğinden), devlet giderek bir polis devletine, bir askeri devlete dönüşür⁵⁹. Devlet, nüfusunu yatırımcıların çıkarları ile özdeşleştirmek ve devleti bir yatırımcı tarafından açılacak tazminat davası sorunu ile karşı karşıya bırakma riski taşıyan sivil karışıklıkların önleyici bir tarzda bastırılmasını sağlamak üzere nüfusunu bu çıkarları özümsetmek için mümkün olduğunca “terbiye edecektir”-etmek zorundadır⁶⁰. -MAI devletlerinde yeni bir eğitim sistemini temelini oluşturabilecek- bu eğitimin terbiye işlevini yerine getirememesi halinde MAI, devletin yasa ve düzeni tesis etmesine kısıtlama getirmez. “İç güvenlik” alanı, MAI tarafından açık bir şekilde dışarıda bırakılan yegâne alandır.

Dolayısıyla “MAI-devrimi”, şirketler merkezi öneme sahip “ulus devletlere” dönüşüp “kapitalist dünya sistemi”nin yeni küresel piramidinin en tepesini biçimlendirirken, merkezde bulunan modern ulus devletin, sınırları dahilinde büyük ölçekli bir ilkel birikimin gerçekleşmesini garanti etmek adına “(yarı-)periferik” bir sömürge durumuna düşürülmesini öngörür. MAI, kapitalizm ve demokrasinin ancak sömürge rejimi veya ilkel birikim henüz herkes için her yerde kurulmadığı sürece birlikte görüldüğünü ve birlikte kaldığını ve dahası [MAI’nin] başlangıç noktasının “yatırımlar” ile insan hakları veya nüfusun hayati çıkarları arasındaki bir çelişki olduğunu kanıtlamaktadır⁶¹. NAFTA ile başlayan Meksika’daki Zapatista hareketi⁶² bu gelişmeye “Yeni Dünya Savaşı” diyor ve “tüm insanlara karşı, insan varoluşuna, kültüre, tarihe karşı...” bir savaştan söz ediyor: “Neo-liberalizm yenilenmiş bir toprak işgali sürecidir... İşgalciler 500 yıl öncekilerle aynıdır... Bize bir engel olduğumuzu, ilerleme için yalnızca vazgeçilebilir olduğumuzu değil, tam anlamıyla bir engel olduğumuzu söylüyorlar”. Bu tezlerin dillendirilmesinden sonra, ABD’deki Chase Manhattan Bankası’nın bu durumun yalnızca Meksika için değil, yatırımcıların Meksika’daki siyasi istikrara olan inancı için de bir tehdit oluşturduğu gerekçesiyle Meksika hükümetinden Zapatista hareketini askeri güçle tasfiye etmesini istediği söyleniyor.

⁵⁸ Andreas Zumach, ‘Armut ist das Kriterium, das den Standort sichert,’ TAZ (*Die Tageszeitung*), No. 5099, Berlin, December 9, 1996.

⁵⁹ Bkz. Tindemans Report of the European Parliament, 1966.

⁶⁰ Serge Halimi, ‘Schlank und flexibel hinein in die Armut’.

⁶¹ Krş. Elizabeth Drake / Laura Benygar / Michael Ewing et al. The Multilateral Agreement on Investment: A Step backward in International Human Rights, Harvard Law School, Human Rights Clinical Project Program/The Robert F. Kennedy Memorial Center for Human Rights, Cambridge, 1998.

⁶² Claudia von Werlhof, ‘Upheaval from the Depth. The ‘Zapatistas’ the Indigenous Civilisation, the Question of Matriarchy and the West’, International Journal of Comparative Sociology, XXXVIII, 1-2, June, 1997b, 106-130.

MAI ile benzer bir gelişme, Kuzey Amerika ve Avrupa’da da meydana gelebilir. “Sürekli” ilkel birikim kavramı, MAI’nin politik sonuçlarını açıklamak ve onun daimî politik şiddetinin “zorunluluğunun” mantığını anlamak için analitik bir araçtır. Bu tür kapsamı “genişletilmiş” ilkel birikimde, devlet, geleneksel erkler ayrılığının ortadan kaldırılma eğiliminin bulunduğu ve gücün artık “insanlar”dan gelmediği, bilakis sistematik bir biçimde insanlara karşı döndürüldüğü yeni bir düzen görünümü kazanır. Bu eğilim aynı zamanda “merkez”lerde de artıyor. Gerçek siyasi güç, MAI ile birlikte halktan “yasal olarak” alınır ve büyük şirketlere verilir; böylece devlet ve sermaye arasında özellikle modern diktatörlüğü karakterize eden yeni bir iş birliği biçimi olan yeni bir “korporatizm” yaratılır⁶³.

SONUÇ

Yakın gelecekte bizi bekleyen tartışmalar, anlaşmazlıklar ve mücadeleler, sonuç olarak, ne yalnızca (ilkel) birikim sürecinden kaynaklanan “ganimetin paylaşımı” ne de yalnızca değişen bir siyasi düzene genişletilmiş “katılım” ile ilgili olacaktır. Söz konusu tartışma ve mücadele, öncelikle “sürekli” ilkel birikimin yürürlükten kaldırılmasıyla uğraşmak zorunda kalacak ve bu nedenle de tüm birikim sürecinin gizli temeli ile ilgilenecektir: Uzun bir sürecin sonunda, şimdi “tahrip edici” mülkiyete dönüşmüş olan kapitalist “üretken” mülkiyete iştirak etmekle artık ilgilenmeyeceğiz. Nitekim mülkiyet ve “refah” daha fazla değil, gittikçe daha az insan için var olmaktadır. Gezegeni yağmalayan bir dünya “ekonomisi” sonsuza dek süremez. Bu nedenle, “TINA sendromu”nu -There Is No Alternative-⁶⁴ terk etmek ve günlük yaşamlarımız için ihtiyaç duyduğumuz gerçek (geçimlik) araçları yeniden ele geçirmek zorunda kalacağız.

Teknolojik ilerlemeye, ekonomik “büyüme”ye, kurumsal “rasyonalite”ye ve bunların bir sonucu olarak paraya yönelik evrensel yarı-dini inanç, gerçeklikle giderek artan bir oranda çelişecektir⁶⁵. “Açgözlülük doyurmaz⁶⁶.” Küresel ekonomik kriz artık “finansal savaş” ile daha uzun süre “tetiklenemez⁶⁷.”

⁶³ Carla Boulboulé / H.W. Schuster, ‘Mit den Verträgen von Maastricht und Amsterdam und der Einheitswährung ‘EURO’ bahnen die Regierungen der EU dem MAI-Vertrag den Weg,’ Soziale Politik Sr Demokratie, Sondernummer zum MALVertrag, April 21, 1998.

⁶⁴ Vandana Shiva, Monocultures of the Mind. Penang, 1993.; “Alternatif yok” ifadesi kapitalizmin uygulanabilir tek sistem olduğunu savunan siyasi bir slogandır. Slogan, Margaret Thatcher’in politikaları ve kişiliği ile ilişkilendirilmektedir. Bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/There_is_no_alternative Erişim Tarihi: 16.09.2023 (Çev. n.)

⁶⁵ Hans-Christoph Binswanger, Die Glaubensgemeinschaft der Ökonomen. Essays zur Kultur der Wirtschaft, München, 1998.

⁶⁶ Suria Prakash / Jennifer Mourin, ‘Hey TNCs! You can’t feed the world on greed,’ Report from PANasia Pacific, Listserv of Diverse Women for Diversity, New Delhi, 1998.

⁶⁷ Michel Chossudovsky, ‘Financial Warfare triggers Global Economic Crisis,’ Third World Resurgence, No. 98, October (Penang), 1998, 5-10.

“Kapitalist dünya sistemi”ne duyulan Batılı güvenin ön koşulu olan ütopyanın; “kötü dünya”nın insan yapımı “cesur yeni dünya” ile değiştirebileceğine dönük ataerkil ütopyanın, sonunda ölümcül bir sahtekarlık olduğunun farkına varılacaktır. Bu nedenle, asıl sorun yine -MAI ile veya MAI olmaksızın- kâr, rekabet ve insan ve doğanın sömürgeleştirilmesi etrafında organize edilmeyen “gerçek” bir ekonomi bulmak olacaktır. İlerlemenin sonunda şiddetin ortadan kaldırılmasına ilişkin bir yaklaşım geliştirmek, iş birliği ve birlikte yaşama üzerine kurulmuş bir kültür yaratmak zorundayız⁶⁸. Bu amaç için, kapitalizmin ve ataerkilliğin bizi “ayırmaya” çalıştığı şeye ihtiyacımız var: yaşamın radikal kabulüne dayanan “muhalif” bir akla.

⁶⁸ Immanuel Wallerstein, *Unthinking Social Science: The Limits of Nineteenth-Century Paradigms*, Cambridge: Polity, 1991.

KAYNAKÇA

- ANDERS, Günther, Die Antiquiertheit des Menschen, II. Über die Zerstörung des Lebens im Zeitalter der 3. Industriellen Revolution. München, 1980.
- BENNHOLDT-THOMSEN, Veronika / MIES, Maria, Eine Kuh für Hillary. Die Substanzperspektive. München, 1997.
- BENNHOLDT-THOMSEN, Veronika, ‘Investment in the Poor: an Analysis of World Bank Policy’ in: Mies, Maria; Bennholdt-Thomsen, Veronika; and von Werlhof, Claudia, Women, the Last Colony, London, 1988, 51-63.
- BENNHOLDT-THOMSEN, Veronika, ‘Marginalität in Lateinamerika-Eine Theoriekritik,’ Lateinamerika, Analysen und Berichte 3, Berlin, 1979, 45-85.
- BENNHOLDT-THOMSEN, Veronika, ‘Towards a Class Analysis of Agrarian Sectors: Mexiko,’ Latin American Perspectives, Vol. VII, No. 4, 1980, 100-114.
- BERGMANN, Anna, Die verhütete Sexualität. Die Anfänge der modernen Geburtenkontrolle, Hamburg, 1992.
- BINSWANGER, Hans-Christoph, Die Glaubensgemeinschaft der Ökonomen. Essays zur Kultur der Wirtschaft, München, 1998.
- BOULBOULLE, Carla / SCHUSTER, H.W., ‘Mit den Verträgen von Maastricht und Amsterdam und der Einheitswährung ‘EURO’ bahnen die Regierungen der EU dem MAI-Vertrag den Weg,’ Soziale Politik Sr Demokratie, Sondernummer zum MALVertrag, April 21, 1998.
- CHOMSKY, Noam, Wirtschaft und Gewalt. Vom Kolonialismus zur neuen Weltordnung. München, 1995; English ed.; Year SOI: The Conquest Continues. Boston, 1993.
- CHOSSUDOVSKY, Michel, ‘Financial Warfare triggers Global Economic Crisis,’ Third World Resurgence, No. 98, October (Penang), 1998, 5-10.
- CLARKE, Tony / BARLOW Maude, MAI: The Multilateral Agreement on Investment and the Threat to Canadian Sovereignty. Toronto, 1997.
- CLARKE, Tony / BARLOW, Maude, The MAI and the Threat to American Freedom. Toronto, 1998.
- CLARKE, Tony, Silent Coup. Confronting the Big Business Takeover of Canada, Toronto, 1997.
- DRAKE, Elizabeth / BENYGAR, Laura / EWING, Michael et al., The Multilateral Agreement on Investment: A Step backward in International Human Rights, Harvard Law School, Human Rights Clinical Project Program/The Robert F. Kennedy Memorial Center for Human Rights, Cambridge, 1998.
- ENGELS, Rainer / MERTENS, Jens / WAHL, Peter et al., ‘Alles neu macht das MAI. Das Multilaterale Investitionsabkommen. Informationen, Hintergründe, Kritik,’ (WEED/Germanwatch), Bonn (March), 1998.
- EUROPAISCHES Parlament, ‘Entwurf eines Berichts über eine Sicherheits- und Verteidigungspolitik für die Europäische Union,’ Ausschuß für Auswärtige Angelegenheiten, Sicherheit und Verteidigungspolitik, Berichterstatter; Leo Tindemans, Brüssel, June 11, 1996.

- FORUM on Land, Food Security and Agriculture, "Statement, International Conference on 'Confronting Globalization, Asserting our Right to Food,'" Kuala Lumpur (Malaysia), November 11-12, 1998.
- FRANK, André Gunder, Kapitalismus und Unterentwicklung in Lateinamerika, Frankfurt am Main, 1968.
- FRANK, André Gunder, World Accumulation, 1492-1789. New York, 1976.
- GABRIEL, Leo, Die globale Vereinnahmung und der Widerstand in Lateinamerika. Wien, 1998.
- HALİMİ, Serge, 'Schlank und flexibel hinein in die Armut,' Le Monde Diplomatique, (July), 1996.
- HIRSCH, Joachim / ROTH, R., Das neue Gesicht des Kapitalismus. Vom Fordismus zum Postfordismus. Hamburg, 1986.
- KHOR, Martin, 'Die Folgen für den Süden,' Mies and Werlhof (eds., 1998); Lizenz zum Plündern. Das Multilaterale Abkommen über Investitionen-MAI- Globalisierung der Konzernherrschaft-und was wir dagegen tun können, Hamburg, 1998, 79-91.
- KOMMITTEE Widerstand gegen das MAI, 'MAI, der Gipfel der Globalisierung,' Reader zum Kongreß, Bonn, 1998.
- KORTEN, David, Globalizing Civil Society. Reclaiming our Right to Power. New York, 1998.
- KORTEN, David, When Corporations Rule the World. Westhardford, 1996.
- LUXEBURG, Rosa, The Accumulation of Capital. London, 1971, 1st ed. 1923.
- MARK-UNGERICHT, Bernhard, Der Staat, die Politik und der Widerstand gegen das MAI (manuscript), Graz, 1998.
- MARTIN, Hans-Peter / SCHUMANN, Hans, Die Globalisierungsfalle, Reinbek 1996.
- MARX, Karl, 'Die sogenannte ursprüngliche Akkumulation,' Marx, Karl/Engels, Friedrich: Werke. Vol. 23, Berlin, 1974, 1st ed. 1867, 741-791.
- MIES, Maria / BENNHOLDT-THOMSEN, Veronika / WERLHOF, Claudia von, Women, the Last Colony, London, 1988.
- MIES, Maria / SHIVA, Vandana, Ecofeminism. London, 1993.
- MIES, Maria / WERLHOF, Claudia von (eds.), Lizenz zum Plündern. Das Multilaterale Abkommen über Investitionen-MAI-Globalisierung der Konzernherrschaft-und was wir dagegen tun können. Hamburg, 1998.
- MIES, Maria, Patriarchy and Accumulation on a World Scale. Women in the International Division of Labor. London, 1986.
- NOBLE, David, Automation: Progress without People, San Pedro, California, 1985.
- NOE, Claus, Warten auf das Weltkartellamt, in; Die Zeit, No. 11, Map 3, 1998.
- OECD (Organization of Economic Co-operation and Development), The Multilateral Agreement on Investment, the MAI Negotiating Text. Directorate for Financial, Fiscal and Enterprise Affairs, Paris, 1997, 1998.

- PRAKASH, Suria / MOURIN, Jennifer, ‘Hey TNCs! You can’t feed the world on greed,’ Report from PANasia Pacific, Listserver of Diverse Women for Diversity, New Delhi, 1998.
- REVIEW, Vol. IV No. 1 (summer), 1980.
- REVIEW, Vol. VII, No. 2 (fall), 1983; “The Household and the Large-Scale-Agricultural Unit.”
- SHIVA, Vandana, Listserver of Diverse Women for Diversity, various numbers, New Delhi, 1998.
- SHIVA, Vandana, *Monocultures of the Mind*. Penang, 1993.
- SHIVA, Vandana, *Trading our Lives away. An Ecological and Gender Analysis of “Free Trade” and WTO*. Penang/New Delhi, 1995.
- SMITH, Adam, *An Enquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. London, 1776.
- SMITH, Joan / WALLERSTEIN, Immanuel / EVERS, Hans-Dieter, *Households and the World-Economy*. Beverly Hills; Sage, 1984.
- TAZ (Die Tageszeitung): October 15, 1998.
- Third World Resurgence, (Penang), October, 1998.
- Toronto Star, July 21, 1998.
- WALLACH, Lori / NAIMAN, Robert, ‘NAFTA. Four and a half Years later,’ *The Ecologist*, Vol. 28, No. 3, May/June, 1998.
- WALLERSTEIN, Immanuel, ‘The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis,’ *Comparative Studies in Society and History*, 16 (4), 1974b, 387-415.
- WALLERSTEIN, Immanuel, Preface, in: Werlhof, Claudia von, *Wenn die Bauern wieder kommen, Frauen, Arbeit und Agrobusiness in Venezuela*. Bremen, 1985, 16-19.
- WALLERSTEIN, Immanuel, *The Modern World-System I*. New York: Academic Press, 1974a.
- WALLERSTEIN, Immanuel, *The Modern World-System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750*, San Diego/London: Academic Press, 1980.
- WALLERSTEIN, Immanuel, *The Modern World-System III: The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730-1840*, San Diego/London: Academic Press, 1989.
- WALLERSTEIN, Immanuel, *Unthinking Social Science: The Limits of Nineteenth-Century Paradigms*, Cambridge: Polity, 1991.
- WERLHOF, Claudia von / NEUHOF, Hanns-Peter, ‘The Combination of Different Production Relations on the Basis of Non-Proletarianization: Agrarian Production in Yaracuy, Venezuela,’ *Latin American Perspectives*, 34 (summer), Vol. IX, No. 3, 1982, 79-103.

- WERLHOF, Claudia von, 'Frauenarbeit: Der 'blinde Fleck' in der Kritik der Politischen Ökonomie,' Beiträge zur feministischen Theorie und Praxis, I: Erste Orientierungen, Köln, 1978; (English ed.: "Women 's work: The blind spot in the critique of political economy," Mies, Maria, Veronika Bennholdt-Thomsen, Claudia von Werlhof, Women, the Last Colony. London, 1988, 13-26)
- WERLHOF, Claudia von, 'MAInopoly: Aus Spiel wird Ernst,' in: Mies, Maria and Claudia von Werlhof (eds.): Lizenz zum Plündern. Das Multilaterale Abkommen über Investitionen-MAI-Globalisierung der Konzernherrschaft-und was wir dagegen tun können, Hamburg, 1998, 131-176.
- WERLHOF, Claudia von, 'On the Concept of Nature and Society in Capitalism,' in: Mies, Maria, Veronika Bennholdt-Thomsen, and Claudia von Werlhof, Women, the Last Colony, London, 1988, 96-112.
- WERLHOF, Claudia von, 'Production Relations without Wage Labor and Labor Division by Sex,' Review, VII, 2 (Fall), 1983, 315-359.
- WERLHOF, Claudia von, 'Schöpfung aus Zerstörung? Die Gentechnik als moderne Alchemie und ihre ethisch-religiöse Rechtfertigung,' Baier, Wilhelm (ed.), Genetik. Einführung und Kontroverse, Graz, 1997a, 79-115.
- WERLHOF, Claudia von, 'Teile und Herrsche. Warum Bauern und Hausfrauen im kapitalistischen Weltsystem nicht verschwinden,' Was haben die Hühner mit dem Dollar zu tun? Frauen und Ökonomie, München, 1991, 83-113.
- WERLHOF, Claudia von, 'The Proletarian is dead; long live the Housewife?,' in: Smith, Joan, Immanuel Wallerstein, Hans-Dieter Evers (eds.), Households and the World- Economy, Beverly Hills/London/New Delhi, 1984, 131-147.
- WERLHOF, Claudia von, 'Upheaval from the Depth. The 'Zapatistas' the Indigenous Civilisation, the Question of Matriarchy and the West' International Journal of Comparative Sociology, XXXVIII, 1-2, June, 1997b, 106-130.
- WERLHOF, Claudia von, 'Why Peasants and Housewives do not Disappear in the Capitalist World-System,' working paper No. 68, Sociology of Development Research Center, University of Bielefeld, Bielefeld, 1985.
- WERLHOF, Claudia von, Wenn die Bauern wieder kommen. Frauen, Arbeit und Agrobusiness in Venezuela, Bremen, 1985.
- ZUMACH, Andreas, 'Armut ist das Kriterium, das den Standort sichert,' TAZ (Die Tageszeitung), No. 5099, Berlin, December 9, 1996.